

“ИШОНЧ” КАТЕГОРИЯСИ ВА УНИНГ ТАЛҚИНИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7834175>

Эронов Самарбек Курбонназарович

(ТошДТУ Олмалиқ филиали “Ижтимоий-гумантар фанлар” кафедраси катта ўқитувчиси)

Аннотация: *“Ишонч” категорияси ва унинг талқини номли ушбу мақолада ишонч тушунчасини жуда мураккаб ўзига хос феномени жиҳатлари билан ўрганишни тақозо этувчи тадқиқот сифатида эътироф этилади. “Ишонч” категорияси яқин замонларга қадар соғлом фикрнинг кундалик маконида илдиз отган бўлиб, ҳозирги вақтда “ишонч” категорияси кундалик ҳаёт унсуридан фалсафий билим соҳасининг бир қисмига айланиб бормоқда. “Ишонч” категорияси издан чиққан воқеликнинг бир қисми бўлганлиги боис, у ўз тузилмаси ичида инқироз амал қилиш механизмларини тушунишга имкон берувчи унсурларга эгадир.*

Мақола доирасида тадқиқ этилган муаммога доир фанда мавжуд фикр ва назариялар, турли давр алломаларининг қарашлари умумлаштирилиб, шуларга таянган ҳолда илмий-фалсафий хулосалар чиқарилган, ҳамда тадқиқот йўналиши белгиланган.

Калит тушунчалар: *ишонч, қадрият, маданият, маънавият, цивилизация, дин, фалсафа, категория, парадигма, хатар, мавҳумлик, тасодифийлик.*

Ижтимоий фалсафий муносабатларда “Ишонч” тушунчасини жуда мураккаб ўзига хос феномени жиҳатлари билан ўрганишни тақозо этувчи тадқиқот сифатида эътироф этиш мумкин.

“Ишонч” категорияси олдинги даврдаги фалсафий тафаккур тузилмасида ошкора шаклда мавжуд бўлмаган. Яқин замонларга қадар “ишонч” категорияси соғлом фикрнинг кундалик маконида илдиз отган эди. Ҳозирги вақтда “ишонч” категорияси кундалик ҳаёт унсуридан фалсафий билим соҳасининг бир қисмига айланиб бормоқда. “ишонч” категорияси издан чиққан воқеликнинг бир қисми бўлганлиги боис, у ўз тузилмаси ичида инқироз амал қилиш механизмларини тушунишга имкон берувчи унсурларга эга.

Шундай қилиб, замонавий жамиятнинг айнан инқирозли ҳолати кишилар ўртасидаги ва фалсафий мушоҳада сифатидаги ишонч ҳамда ишончли муносабатлар мавзусини долзарблаштиради.

Ушбу тадқиқотнинг мавзуси ишонч муносабатларининг камайиш жараёни, яъни ишонч муносабатларининг турли шаклларини таҳлил қилиш ва “ишонч” ҳодисасининг шубҳага тортилмайдиган асосларини аниқлашдир.

Биринчи навбатда ишонч муносабатини сўз сифатида, инсон бошидан кечирадиган қандайдир ҳолат номи сифатида кўриб чиқишни, яъни маданий тажриба маконида “ишонч” сифатида номланадиган муносабатларнинг мантиқий-грамматик тадқиқот сифатида тушуниш мумкин.

Бунда ишонч ва ишончли муносабатларни излаш ва тақдимот қилишга йўналтирилган тадқиқотчилик тартиботини ишонч муносабатлари тадқиқотининг якуний босқичи деб фарз қилишимиз мумкин.

Ишонч муносабатларининг мантиқий-грамматик ва топологик тадқиқотлари муаммо сифатидаги ушбу тадқиқот доирасида кўриб чиқадиган бўлсак, мантиқий-грамматик ва топологик тадқиқотлар ўтказилганидан сўнг бунда ишончли муносабатларнинг шубҳадан холи асосларини излашга мурожаат қилиш мумкин бўлади.

Тадқиқот предметининг бундай белгиланиши, муаллиф ишонч муносабатларини таҳлил қилиш учун матнларнинг анча кенг доирасини жалб қилиш имкониятига эга эканлигини англатади. Бунда қадимги замондан бошлаб постмодернга қадар бўлган турли илмий ва фалсафий матнлар учрайди, булар ишонч муносабатларининг феноменал чегараларини яратишга имкон беради. Юқорида айтиб ўтилганидек, мазкур ишда ишонч муносабатлари ҳам муаммо, ҳам ўз мавжудлигининг шаксиз асосларига эга бўлган ҳодиса сифатида кўриб чиқиш мумкин. Муаммо сифатида ишонч муносабатларини таҳлил қилиш ушбу ишни инсон ҳаётининг ижтимоий соҳасини тасвирловчи турли матнларни жалб қилишга имкон беради.

От сифатидаги ишонч муаммоси мамлакатимиздаги тилшунослик ва маданиятшуносликда тадқиқотларнинг турли йўналишларида келтирилган. Ишонч муносабатини от сифатида кўриб чиқишга имкон берувчи турли луғатлардан фойдаланилган¹. Мазкур луғат тадқиқотлари рус тилида “ишонч” сўзи қайси маъно гуруҳига киришини белгилашга, ва, демак, ишонч муносабатларининг навбатдаги топологик ва феноменал тадқиқ қилиш тартиботлари чегарасини белгилашга имкон беради, таҳлил учун В.И. Далнинг “Словарь живого великорусского языка” асаридан ҳам фойдаланилган².

Буни тадқиқ қилиш ишонч асосларининг лингвистик мазмунини яратишга имкон беради.

Шунингдек, ишончнинг от сифатидаги таърифи берилибгина қолмасдан, унинг ишониш ва эътиқоддан фарқловчи жиҳатлари келтирилган Брокгауз ва Эфроннинг “Энциклопедический словарь” китобидаги мақоладан парча ҳам келтирилган³. Бундан ташқари, ишончни от сифатида кўриб чиққан ҳолда А. Шопенгауэрнинг “Афоризмы житейской мудрости”, С. Московичининг “Машина,

¹ «Словарь паронимов русского языка» [86] 1984 году, словарь «Лексические минимумы современного русского языка» [68] 1985 году С. И. Ожегов “словарь значений русского языка” [92] Москва 1989 йил

² В.И. Дал “Словарь живого великорусского языка” [40,41] 1861 году

³ Брокгауз ва Эфрон “Энциклопедический словарь” [54] в 1890—1907 годах.

творящая богов” асарларидан ишончли муносабатларнинг маъно чегараларини белгиловчи ўзига хос таърифлар мавжуд бўлган парчаларни келтиради⁴.

Бундан ташқари, мақоллар ва маталлар луғатига ҳам эътибор берсак, унинг маъносини белгилашга ёрдам берадиган оддий онг амалиётидан ҳам фойдаланишни кўрамиз. Бошқа томондан бизни шунчаки “ишонч” оти эмас балки унинг “эътиқод” отидан фарқи қизиқтиради. “Ишонч” отининг “эътиқод” оти ўртасидаги фарқ чегараларини белгилаш учун матнларнинг каттагина доирасидан фойдаланамиз. Бу энг аввало “ишонч” “эътиқод” сўзларининг этимологик тадқиқотидир. “Этимологический словарь русского языка” ҳақиқатан ҳам “эътиқод” сўзларининг этимологик яқинлигини таъкидлайди. Галикрелидзе ва В.В. Ивановлар томонидан тузилган “Индоевропейский язык и индоевропейцы”⁵ луғати “ишонч” сўзининг ҳинд-европача таърифини билишга ёрдам беради. Ю.С. Степановнинг “Константы. Словарь русской культуры”⁶ китобида келтирилган “ишонч”, “эътиқод” сўзларининг этимологик асослари тадқиқотини алоҳида таъкидлаш зарур. Шунингдек тилшунос Э.Бенвенистнинг қарашларини ҳам кўриб чиқсак ҳамда “ишонч” сўзи “ишониш” маъноси асосида юзага келиши борасида хулоса қилиш мумкин. “Ишонч”, “эътиқод” сўзларининг этимологик маъноси негизлари “Словарь русского языка XI-XVII вв.” китоби бўйича ҳам асослаб берилган. Бу тадқиқотлар “ишонч”, “эътиқод” отларининг яқинлигини ҳамда фарқланиш чегараларини шакллантиради.

Бундан ташқари “ишонч” ва “эътиқод” отларининг маъноларини белгилаш учун зарур бўлган тилшунослик тадқиқотларидан ташқари, славянча “ишониш”ни таҳлил қилган ҳолда ҳудди Э.Бенвист сингари “ишонч” дан олдин “эътиқод” пайдо бўлишини, “ишонч” тушунчаси “ишониш” тушунчасидан вужудга келишини таъкидлаган Н.С.Трубецкойнинг маданиятшунослик тадқиқотларига ҳам мурожаат қилган. Шунингдек, Н.С.Трубецкой⁷ сингари “ишонч” ва “эътиқод” тушунчаларининг мутаносиблигини таъкидлаган Д. Лурман⁸ ва Ф. Кардини⁹нинг маданиятшунослик тадқиқотларини ҳам таҳлилдан ўтказган.

Юқорида санаб ўтилган этимологик ва маданиятшунослик мулоҳазалари “ишонч” ва “эътиқод” тушунчаларининг умумийлигини кўрсатмоқда. Бироқ “ишонч” ва “эътиқод” тушунчаларининг фарқланиши муаммоси мавжуд. “Ишонч” ва “эътиқод” тушунчаларининг фарқланиш чегараси православ ақоидлари асосида шакллантирилган. Буни черков тарихчиси Г. Флоровский, православ илоҳиятшунос Иоанн Дамаскин, рус диний файласуфи Н. Лосский, византиялик илоҳиятшунос Дионисий Ареопагит ишларида кузатамиз.

⁴ А. Шопенгауэр “Афоризмы житейской мудрости” [135] 1809 году, С. Московичин “Машина, творящая богов” [87] 1988 году

⁵ В.В. Иванов словарь “Индоевропейский язык и индоевропейцы” [28] 1984 года

⁶ Ю.С. Степанов “Константы. Словарь русской культуры” [112] 1831 года

⁷ Н.С.Трубецкой маданиятшунослик тадқиқотлари [115]

⁸ Д. Лурман Маданиятшунослик тадқиқотлари [150]

⁹ Ф. Кардини Маданиятшунослик тадқиқотлари [57]

Шундай қилиб, “ишонч” ва “эътиқод” ҳодисаларининг мазмуни муаммоси мамлакатимиздаги ва хориждаги бир қатор муаллифларнинг мустақил тадқиқот объекти бўлганлиги ҳамда анча батафсил ўрганилганлигини таъкидлаш жоиз.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, “ишонч” ҳодисаси фақат унинг мазмун нуқтаи назаридан эмас, балки унинг мавжудлиги нуқтаи назаридан ҳам қизиқтиради, шунинг учун ишонч муносабатларининг мавжудлигини баҳолашга имкон берадиган фалсафий мулоҳазани таҳлилдан ўтказиш ҳам муҳим бўлган. Бундан олдин амалга оширилган тилшунослик мулоҳазаси “ишонч” ҳодисаси маъноси маконининг чегараларини аниқлашга имкон берди. Бу хулосалар муаллифга “ишонч” ва “афсона” тушунчасини таққослашга имкон берди, чунки ушбу тушунчалар бир хил тимсолларга эга. Шу асосда муаллиф афсона ишонч муносабатларининг расмий таркибий қисми бўлган макон эканлиги борасидаги фаразни илгари суради. Ишончнинг шакли сифатидаги афсона тўғрисидаги фаразни исботлаш ҳамда ишонч муносабатларининг топологик мақомини тасвирлаш учун муаллиф афсонанинг фалсафий ва маданиятшунослик маъноларига мурожаат қилади.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. «Словарь паронимов русского языка» [86] 1984 году, словарь «Лексические минимумы современного русского языка» [68] 1985 году С. И. Ожегов “словарь значений русского языка” [92] Москва 1989 году
2. В.И. Дал “Словарь живого великорусского языка” [40,41] 1861 году
3. Брокгауз ва Эфрон “Энциклопедический словарь” [54] в 1890—1907 годах.
4. А. Шопенгауэр “Афоризмы житейской мудрости” [135] 1809 году, С. Московичин “Машина, творящая богов” [87] 1988 году
5. В.В. Иванов словарь “Индоевропейский язык и индоевропейцы” [28] 1984 года
6. Ю.С. Степанов “Константы. Словарь русской культуры” [112] 1831 года